Лєґенда про великого грішника, що навертаєть ся на праведний шлях візиєю свойого власного похорону, стрічаєть ся часто в житиях сьвятих, та пришпилила ся в Іспанії до оповідань про грішне житє Дон Жуана де Теноріо. Може закинуть менї, що я позбавив сю лєґенду аскетично-релїґійних мотивів і перенїс її на чисто сьвітський ґрунт, — але й се в значній мірі зроблено вже в оповіданю про Дон Жуана. На сїй старій основі я спробував виткати нові взірцї. Наш час великих клясових і національних антаґонїзмів має значно відмінне понятє про великого грішника, нїж час Филипа II. і Торквемади. В тім однїм пунктї я позволив собі троха змодернїзувати стару лєґенду, лишаючи зрештою її основу незмінену з усїми її аллєґориями і симболями. Може стрінe мене закид, що все тут занадто темне і немотівоване. Щож, такий закид буде по троха і оправданий, та я думаю, що вглубивши ся троха і прочитавши поему другий раз, кождий побачить, що вона не так то дуже й темна. З рештою кому нелюбо, нехай і не читає.

I.

Велика заля сьвітлом вся залита.
Горять лямпи й рясниї жірандолї,
І повінь іскор наче стежка бита

У зеркалах великих ллєть ся долї.
Там на ґалєриї музика грає,
Гримить, то плаче, мов дитина в полї.

По серед залї стіл довжезний сяє
Від срібла, скла й точеного кришталю,
І довгий ряд букетів розділяє

Мов скиба зі смараґдів і коралю
В подовж його снїжисто-біле поле.
Вельможне панство заповнило залю:

Блиск туалет аж слїпить око кволе;
Горять алмази, чути шелест шовку,
А блиск очей красунь аж серце коле.

Мов пяний зір блукає: тут головку
Чудову схопить, там лице марсове,
Там снїжно-білу шийку. Без умовку

Розмова ллєть ся, клекотить чудове
Гудїнє, де сотки шумних привитань,
Солодкі шепти, срібний сьміх, перлове

Признанє, град уриваних запитань
Мішаєть ся, витворює вражінє
Живої маси, де з турбот і скитань

Втишаєть ся душа, щеза сумлїнє,
Все одиничне тає, пропадає,
Жиє лиш тлум, гуртове сотворінє.

Ось панство звільна при столї сїдає.
Довжезний ряд — по черзї, чорні фраки
Й цьвітисті строї. Тихо доглядає

Порядку служба; думав би, що таки
Сам з себе кождий там сїв, де належить
За честь, лїта й службовиї відзнаки.

Почав ся бенкет. Шумно! Не бентежить
Нїкого з тих шести соток ізбранних
Нїяке горе, шляху їх не стежить

Нїякий ворог, в ясних блисках ранних,
У пурпуровім сяйві перед ними
Весь сьвіт. Нема убогих, безталанних!

Так дзвінко ті сьміють ся херувими
У модних сукнях! Щиро так жартують
Пани створіня! Мов солодкі рими

Складають ся в гармонїю, римують
Розмови й брязкіт срібної посуди
І колїр вин, що в келїхах шумують.

Свобода тут підносить кожді груди,
І радістю палають кожді очи,
І гордощами, що минули труди,

Що день настав після страшної ночи!
Здобута величезная побіда,
Не зможе вже піднятись і не схоче

Грізна рука розбитого сусїда.

II.

І я сидїв на бенкеті між ними,
Та не було в мойому серці тону
Веселости й свободи нї краплини.

Мов Юда той серед синедріону,
Котрому він Христа продав на муки,
Так я сидїв на бенкетї отсьому.

І я всьміхаючись стискав ті руки
Що-йно з крови братів моїх обмиті,
І ссали грудь мою їдкі гадюки.

Блискучі дами, радощами ситі,
Глядїли то цїкаво, то згірдливо
На мене й усьміхи дусили скриті.

А я, хоч серце рвало ся, лїниво,
Спокійно поводив по них очима
І усьміхавсь — щасливо чи сонливо.

Музика грає.. В моїм мізку блима
Якийсь там огник, спомин незабутий,
І враз він різко заскрипів дверима,

І рій якийсь вірвавсь кровавий, лютий,
І крик підняв ся, плач і зубний скрегіт:
"Ти зрадник! зрадник! Зрадив люд закутий."

Музика грає, мов чортівський регіт,
Менї-ж мороз подрав по за спиною,
І тїлом затрусив смертельний дрегіт.

Ох, та музика! По що там за мною
Вона реве і душу всю термосить,
Мов вітер пустку з ветхою стїною ?

Чого та скрипка плаче і голосить,
Мов сто мамів ридає за синами?
Чого той бас реве і пімсти просить ?

По що менї такими голосами
Пригадувати те, чого й без того
До гробової не забуду ями?

Я-ж тямлю: Позавчора ще нас много
Грізною армією йшло до бою,
А кождий повен був огню сьвятого.

Я-ж тямлю: За права людей, за волю
Ми піднялись на кривдників відвічних,
Своєю кровю всїм купити долю.

Вже много військ їх ми розбили стрічних,
З землею много їх твердинь зрівнали,
І славою дїл своїх героічних

Ми решту як зайців все далї гнали.
Ті, що тепер так бучно бенкетують,
Як цупко ще позавчора втїкали!

Тепер вдають хоробрих і жартують,
Та певно ще їм дрож по нервах ходить,
Аж на побитих страх свій відкатують!

О, страх найгіршую жорстокість родить!
Я тямлю, як ми їх зігнали в купу,
Як рибу в сак. Ось-ось перегородить

Наш віддїл їм утеку в нічку глупу!
Ось наш зелїзний перстїнь їх обхопить
І впре в долину, мов пшоно у ступу,

І всю їх міць в їх власній крови втопить.
Вже все було на той удар готове,
Вже руки ждали за мечі ухопить,

Завзяте тлїли тисячоголове,
І зуби сцїплені знаку чекали,
І в грудях спертий дух, уста без мови...

Вони-ж мов вівцї ті в кошарі спали;
Безрадність і зневіра в власні сили
Їм обережність навіть відібрали.

Один лише не спав, один в тій хвили
Про всїх їх думав — князь онтой, з лицем
Блїдим мов труп, онтой дїдусь похилий!

Він за старця перебраний тихцем
Прийшов до мене і почав шептати...
Прикинувсь моїм ангелом, вітцем!

Він, Сатана, аж плакав, щоб налляти
Менї крізь вухо в саму душу трути,
Щоб свій язик гадючий підіпхати

Менї під серце! Змию, змию лютий!
Ти побідив ! В душі моїй дупло
Знайшов і влїз. Я зрадив люд закутий!

Я зрадив местників і вибрав зло.
Братів покинув, видав на різницю!...
Ще день минув, а сонце як зайшло,

То нашу славу вклало у гробницю !
Герої наші мов снопи купками
В крови лежали; мов коса пшеницю.

Стяла їх смерть зрадливими руками.
Нїхто не втїк. Коли їм стало звісне
Моє відступство, йшли на смерть без тями.

Музико, цить! Бо в мене серце трісне!

III.

Музика стихла. Зо стола посуду
Зняли, вина в чарки поналивали,
Втишив ся гомін зібраного люду.

Всї наперед порядок тостів знали
І знали: перший князь промовить має,—
С цїкавістю його промови ждали.

Він встав і так з усьмішкою мовляє :

"Господу дякувать,
Панство моє,
Що нам підскакувать
Нинька дає.

"Що ще нам дихати
Нинька велїв,
Не в траву пчихати,
Слухать чмелїв.

"Але-ж бо круто вже
З нами було!

Бачить ся, люто все
Пекло гуло!

"Бачить ся, уші вже
Чорт наострив,
На наші душі вже
Міх свій розкрив.

"Стерпла нам шкура вже,
Кіс слїпив блиск,
Хлопського шнура вже
Чули ми стиск.

"В костях зненацька щось
Мерзло й пекло,
Мов там богацько ось
Цїпів пройшло.

"Доси розмислити
Я не зумів,
Як се ми виштрикли
Чорту з зубів ?

"Чи обчисливши ся
Сам зміркував,
Що поспішивши ся
Страту би мав?

""В пеклї, в огнї? О нї,
Розхід оден!
З них на землї менї
Лїпший хосен!

""Хай ще побавлять ся
Як чия хіть!
Час прийде, ставлять ся
Всї в мою сїть."

"Що, не льоґічно-б він
Се міркував ?
В льоґіцї вічно він
Сильний бував.

"Фрази загальної
Він не признасть,
З стежки реальної
Збить ся не дасть.

"Всякі прінціпи
Приймає на сьміх:
Хай там дуріпи
Тримають ся їх!

"Всї ідеали —
Брехня і бридня.
Словом, панове, він
Наша рідня.

"Майстер в полїтицї,
В штуцї житя.
Всї наші сьвіточі —
Його дитя.

"Він наш учитель є
З давнїх давен,
Він наш спаситель є,
Він джентельмен.

"Честь йому перед всїм, —
Се сьвіжий спорт.
В гору чарки знесім:
Хай жиє чорт!"

Музики грім. Панове якось мляво
Всьміхають ся, мабуть їм се не в смак,
Лиш дехто рже: "Г-ге, браво, князю, браво!"

Князь іронїчно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім знов піднявшись, мовив так:

"Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Три струни є на моїм інструментї, —
Сю я мабуть за різко наточив.

"Стрібуймо другу! Я скінчу в моментї."

IV.

"Панство даруєте,
Що я наплів!
Більше не вчуєте
Безбожних слів.

"Геть, мано! Спадь від нас!
Є ще в нас честь.
Apage, Satanas!
Бий тебе хрест!

"Ми не соколики,
Дявольський рід,

Ми є католики
Вірні як дріт.

"Ми не єретики,
Не атеісти,
Нам для естетики
В пекло не лїзти.

"Хоч часом свічечку
Чорту ткнемо́,
Богу-ж що нічечку
По дві жжемо́.

"Справи тїлесниї
Дїдьчі в нас всї,
Але небесниї
Іскри в душі.

"Тїло наплутає
Тут на землї,
Хай же спокутує
Там у смолї.

"Але щоб душу Бог
Нашу прогнав
В темний, пекельний льох,
В затхлий канал,

"Щоб між розбійників,
Підлих Жидюг,
Між свиногінників,
Хлопів, злодюг,

Між бидло те брудне
Щоб там у ад
Йшов за пусте-дурне,
Арістократ, —

"Щоб та блискучая,
Нїжна душа,
Квітка пахучая
Йшла до коша, —

"Щоб сей найкращий твір,
Божий напій
Пхать до пекельних дїр
Чорту на гній, —

"Нї, щось таке дзвонить
Се просто сьміх!
Щоб се міг Бог чинить, —
Думати гріх.

"Бог, найчільнїйший той
Арістократ,
Він би юрбі гидкій
Мав бути брат ?

"Нас би він мав судить
Задля голоти?
Нї! Можуть се твердить
Лиш ідіоти.

"Я, мої панство, сю
Віру кохаю:
Нас він готує для
Роскошів раю

"Щоб перейшовши сю
Земную школу,
Вміли з ним бавить ся
Вічно посполу.

"Він то тепер, коли
Тисли нас хлопи,
Спас нас чудесно, мов
Ноя з потопи.

"А що нас шарпати
Сьміли ті хами,
Поле великеє
Вкрив їх кістками.

"Щоб знали кпи дурні:
Хлоп — то худоба,
А тілько ми одні —
Божа подоба.

"Щоб знали: хлоп — то гній
У огорожі,
Тілько пани є в нїй
Пишниї рожі.

"Бог тілько нам отець,
А їм вітчим;
Нам тілько добрим є,
А їм грізним.

"Щоб нам розрадувать
Хвильку бутя,
Сотням їх знівечить
Цїле житя.

"Щоб на годину нам
Гумор направить,
Сто їх на цїлий вік
Радости збавить.

"А щоб знав люд той, як
Чтити нас мусить,
За один волос наш
Сто їх роздусить.

"Всюди і все така
Божая міра!
Се моя етика,
Се моя віра!

"Те, що нам стало ся
Вчора й сьогоднї, —
Доказ найкращий нам,
Чого ми годні.

"Доказ найкращий нам,
Хто за нас дбав,
Хто нас тим ящірам
Зжерти не дав!

"Хто своїх вибранцїв
Вірно беріг,
Щоб їх сей дикий тлум
Стлумить не міг.

"Щоб не втопила нас
Темная дич,
Сьвіт не зопхнула
У варварства ніч.

"Щоб під їх плахтищем
Цьвіт наш не всох...
Наш Бог є шляхтичем!
Vivat наш Бог!"

Музики грім. Панове якось мляво
Всьміхають ся, мабуть їм се не в смак,
Лиш дехто рже: "Г-ге, браво, князю, браво!"

Князь іронїчно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім знов піднявшись, мовив так:

"Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Чи знов я переборщив в сакраменті?
Га, годї! Так мій дух мене навчив.

"Ще пару слів лише. Скінчу в моментї."

V.

"Панство любе, жарт на бік!
Говорім про річ практично.
На остатнїй наш успіх
Я дивлюсь досить критично.

"Чи там Бог, чи чорт нас спас,
Се вже як собі хто віда;
Ще одна така побіда,
І могло би буть по нас.

"Хоч то звісно, що наш рід
Зріс не з солї і не з ролї,

Але нині иньший сьвіт,
А як бють, то "bardzo boli".

"А в тім — як чий смак! До ката!
Може й доси є такі,
Що по над вино й дівчата
Люблять рани й синяки.

"Я — в покорі признаю ся —
Не числю себе до них,
Без тих боїв, війн страшних
І без слави обійду ся.

"Я не буду величать
Тих, що на вчорашні бої
Йшли відважно, так сказать,
Як правдивиї герої."

(На лиці князевім тут
Іронїчний усьміх мигнув,
І він зараз в иньший кут
В своїй мові лука вигнув).

"Я, панове, дипльомат,
Що по бою лїчить страти,
Лїчить зиски, щоб завдати
Ворогови крайнїй мат.

"Те, що ми здобули в бою,
Се побіди перша часть;
Тілько праця головою
Перемогу всю нам дасть.

"Трупи... кров... ну, слава — все
Виглядає сїро, буро.
Що за плід се принесе?
Нумо думать pro futuro!

"Хто нам вкаже ясний шлях,
Як держать в руках здобуте
І приборкать племя люте
Не бючись з ним по полях,

"Без пожежі, крови, сварів,
А спокійно й певно, той
Варт найвисших лаврів, дарів,
Той найбільший з нас герой."

Музики грім. І оплески і брава...
Та князь на них уваги не звертав, —
Він знав, що варта в тій громадї слава.

По хвилї ґраф помалу з місця встав,
О склянку брязнув і князю вклонив ся,
Від него дозвіл річ держать дістав.

Гладкий, здоровий, він відсторонив ся,
Щоб рушитись свобідно, наче слон,
Що серед сойму зьвірів опинив ся.

Почав. Різкий, твердий його був тон.

VI.

"Що тут довго міркувати?
Чи міркує той, хто мусить

З диким зьвірем воювати?
Бє і дусить.

"Дав нам Бог минути смерти,
Непокірних дав побити, —
А що з рештою робити ?
Тілько дерти.

"Всякий спосіб тут придалий:
Сила слова і жандарма,
Щоби тлум отой зухвалий
Гнути в ярма.

"Перша річ, щоб був він голий!
З бруду, голоду, хробацтва
Щоб не вибив ся нїколи,
І з жебрацтва.

"Друга річ, щоб був він темний,
Знав, що думать — сьмішно й підло,
Що він раб, хробак той земний,
Панське бидло.

"Третя річ, щоб був безличний,
Дав собі плювати в морду,
Знав, що всї для него мають
Лиш погорду.

"Хлопську як зігнеш натуру?
Гладь смирнїйших і біднїйших,
Щоб з богатших і бутнїйших
Дерти шкуру.

"А тим псюкам, недоукам,
Що хтять люд підняти к собі,
Куку в руку, або буком
Бух по лобі!

"А ті школи, відки вийшла
Лютих псів на нас когорта,
Всїх докторів, професорів —
Геть до чорта!

"Ті ґазети, що до бунту
Піднимали люд той клятий —
Видусити, зруйнувати
Всї до шпунту.

"Ті спілки, крами і каси,
Зсипи, читальнї громадські, —
Все те — зборища лайдацькі,
Без прикраси.

"Виняти їх з під закона!
Лиш один для них — до ката!
Дать параґраф: заборона,
Конфіската!

"Або згинем по жебрацьки
Або сильними руками
Вибєм дух з них гайдамацький
Канчуками.

"Жадних прав! Нї навіть шепту
Про якісь новії ери!
А на бунт одну рецепту:
Манлїхери.

"Хлоп до праці, не до ради,
До податків, не до складок,
До грабель, а не до шпади —
Се — порядок.

"Його річ — покора й жертва,
Як лиш бульбу, хлїб і борщ ма;
Його сьвятощі, то церква,
Двір і коршма.

"Се наш ґрунт. Пожруть дракони
Нас, коли зійдемо звідси
Лиш держімо ті закони
Твердо! Dixi."

Музики грім. Панове плещуть браво,
До ґрафа тиснуть ся і ґратулюють,
З усїх боків стискають руки жваво.

Лиш дами троха кривлять ся, вахлюють
Горячі лиця. Чути десь: "Fi donc!
"Брутально! Нас вони компромітують!

"Які прінціпи! Що за грубий тон!"
В тій хвилї князь потис за срібний дзвоник,
Се знак тиші. І з місця встав барон,

Щоб говорить. Він скочив наче коник
І випрямив свою дрібну фіґурку
(Його здрібніло й кликали бароник).

Меткий, верткий, мов ляльочка на шнурку,
Він славив ся між панством ліберalом —
(Не даром дїд його носив ярмурку!).

Він говорив, мов кінь, що гонить чвалом,
І фирка, рже, біжить, копитом гряне;
Тут патосом сипнув, там комуналом,

Вертівсь як вуж, коли на хвіст хто стане.

VII.

"То вже Монтескє сказав, панство моє,
Що кождий народ в таких правах жиє,
Які заслужив собі мати.
І се також певне, що висловив Міль,
Що тілько висока, величная цїль
Упавшого може підняти.

"Ми ниньки в упадку подвійно тяжкім;
Нїхто нас не любить, не маєм на кім
Оперти ся в хвилї негоди.
Своєї держави не маєм давно,
Лишилось нам предків надбанє одно:
Здобутиї ними народи.

"Лишились безсмертниї унії ті,
Непорвані звязки і шлюби сьвяті,
Заключені скрізь добровільне,
Та сума симпатий покревних племен,
Що нам запевняла від давнїх давен
Пановапнє в них неподільне.

"Підношу се з натиском, панство моє:
Се плуга, не шаблї пановапнє є,
Культурности а не розбою;
Ми не для забору у край сей ішли,

А в жертву себе ми йому принесли,
Його захищали собою.

"Ми сьвітло проґресу у варварства тьмі.
Що гнув ся народ сей у панськім ярмі—
Потрібно було й натурально:
Ми висші ідеї плекали в той час,
Він праці, порядку навчив ся від нас,
Втягнув ся, піднїс ся морально.

"Отсе, моє панство, є наш заповіт,
Котрим живемо ми вже тисячу лїт,
Його нам забути не вільно!
Що хлоп збунтував ся, се сумно,— та нам
Не мстить ся, а дбать, щоб він каяв ся сам,
Піддав ся нам знов добровільно.

"Що всїх непокірних ми витяли в пень,
Се добре, та є се пів дїла лишень, —
А друге почнімо в сїй хвили.
Зробім, щоб пізнали безглуздий свій гнїв,
В нас бачили своїх природних панів,
Щоб нас шанували й любили.

"Канчук, конфіската, відбиранє прав,
Гнет, здирство, усе те, що раяв пан ґраф,
Тепер се є анахронізми;
Хосен з них непевний, а певний скандал.
Що скаже Европа? Перед трибунал
Істориї станем якіж ми?

"Се, панство кохане, не фрази пусті:
Усе для нас мусять лишить ся сьвяті
Традициї нашого роду.

Як згодять ся буки, жандарми, раби
І той наш величнїй девіз боротьби
"За нашу і вашу свободу"?

"Тепер орґанїчної працї пора!
Хай згине шляхетська натура стара,
Шляхетське недбальство й неробство!
Полїтика наша така має буть,
Щоб землю і серце народа здобуть,
Uobywatelić to chłopstwo.

"На економічному полї в сих днях,
У банках, щадницях, спілках, копальнях
Чекає нас праця подвійна;
У моїм умі вже малюєть ся враз,
Широка, богата, спасенна для нас
Полїтика інвестицийна.

"Кінчу. О коби було слово моє
Мов дзвін, що заснути в ночи не дає
І геть градові жене хмари!
Щоб страх розігнало ще сьвіжий отсей
І пристрасти більма зняло нам з очей,
Прогнало минувшини мари!

Вжеж певно, щó скаже громада, те й я
Робити-му, хоч би розвага моя
В тім бачила злочин і згубу, —
Тож я піднимаю свій голос отсе :
Вважайте, панове, на все, а над все
На нашу батьківщину любу!"

Музики грім. Лиш дехто кине бравом.
Панове кривлять ся. В громадї тій

Не в тонї якось бути лїбералом.
Барон своє сказавши сїв як стій.
Він змучив ся, зопрів, розчервонїв ся,
Мов би пробіг через різковий стрій.

Князь задзвонив і шум успокоїв ся,
І промовлять підняв ся ґенерал,
Що в бою чести й сорому наїв ся.

Старий рубака. Боєвий сиґнал
Для него був, мов для коня острога,
Але стратеґії ні в зуб не знав.

У небезпеці знав лиш шаблю й Бога,
Страх смерти був зовсїм йому чужим.
"Честь або смерть! Все простая дорога !"

Се був девіз його. Крутих стежин,
Побіди без найбільшого зусилля
Не знав, дипльоматичних крутанин

Ненавидїв. Бій був йому весїлля,
Найвисша проба мужеських чеснот. —
Житє й людей цїнив він лиш відсїля.

Почав, вином прополоскавши рот.

VIII.

"Коли по битві коло Саляміни
Щасливі Греки почали шукати,
Хто з них найбільше заслужився Елладї,
Кому би першу надгороду дати,

"То по глубокій, мудрій застанові
Рішили: Кождий так боров ся сьміло,
Таким палав чутєм патріотичним,
Всю силу й душу клав у спільне дїло,

"Що надгороди першої нїкому
Народ признать не може й не бажає.
Бо надгороди тої справедливо
Сам себе кождий гідним уважає.

"От так і в нашім тім остатнїм бою,
Коли вже ворог бив без застанови
Не в армію, не в вежі, анї в мури,
А в нашого істнованя основи,

"Коли здавалось, що на нас повстали
Не люде, але всї живла природи,
Земля, повітрє і вода і скали,
Що вже остатнїй нам конець приходить,—

"В тім бою кождий з нас стояв так твердо,
І сили й ум сплітав в одно огниво, —
Що надгороду дать комусь одному
Булоб несправедливо й неможливо.

"Най кождий сам собі таку признає,
Якої варт перед самим собою.
А другу надгороду тим признаймо,
Що головами полягли у бою.

На третю надгороду, панство любе,
Є тут аж два між нами кандидати:
Заслуги їх усїм вам добре звісні,
Тож розсудїть, кому її признати.

"Один в момент найтяжшої зневіри,
Коли топір уже блищав над нами,
І бачилось, нема для нас ратунку,
З біди нас вивів хитрими словами.

"Не військовою штукою, не жаром
Чутя на подвиг він підняв громаду,
А ворогови труту влив у душу,
Його спокусив на відступство й зраду.

"Се правда, ворог сяк чи так побитий,
Ми сяк чи так втекли від згуби й шкоди,—
Та я міркую, що гнила побіда
Хиба гнилої варта надгороди."

Між панством шум. Всї лиця простягли ся.
Князь кинув ся, мов голий у кропиві.
Та ґенерал немов того й не бачив,
І далї лив слова медоточиві.

"А другий кандидат — той що недавно
На нас провадив армію ворожу,
Топтав і бив і гнав нас без пощади,
І впер нас у зелїзну огорожу;

"Той сам, що нас притис на край загуби,
В остатнїй хвилї відмінив свій намір,
До нас пристав, нам видав сили й пляни
Противників і став для нас як шамір,

"Як камінь той чудовий, що від нього
Скляні й зелїзні прискають ся стїни,
Додав нам духа, насталив нам руки
І вивів нас із згуби і руїни.

"На трупах тих, що вчора звав братами,
Плєбей здвигнув тріумф арістократиї;
Свою вину змазав він морем крови, —
Взір дивної, страшної абнеґациї.

"Не вхожу в наміри його — хай судить
Їх Бог! Його-ж страшне, велике дїло
Придавлює мене своїм розміром, —
Йому признаймо надгороду сьміло!"

Грім оплесків. Гучні, скажені брава.
Всї встали. Ґенерал пугар подвійний
У руки взяв, до мене наближив ся
І так сказав — блїдий, та супокійний:

"Ну, пане Мирон, ви є наш спаситель,
За те від нас вам слава і подяка.
Ще хвилечку заждїть, хай щире слово
Вам висловить старий, тупий рубака.

"Ви демократ, плєбей і консеквентно
Робили те, що мусїли, мій друже.
Ви підняли на нас народ розжертий, —
Як ворога я поважав вас дуже.

"Як зрадили свою ви рідну справу,
Як перейшли до тих, що хоч приймають
Услугу вашу, але вам чужиї,
І рівним вас нїколи не признають —

"Тодї для мене вмерли ви, мій пане,
Сплили мов гук нестрійного акорду,
Ми визискали вас, та нинї маєм
Для вас лишень обридженє й погорду.

"Не вірте усьміхам і компліментам!
Для нас ви ворог, зрадник і простак.
Не ждіть, щоб я свою подав вам руку!
А се здоровлє ваше пю ось так!"

І о поміст пугар з усеї сили
Він кинув і пугар лиш бренькнув раз,
І прис на тисячі дрібних відломків,
Вино-ж, мов кров, оббризькало всїх нас.

Мертва тиша. Нїхто з присутних там
Такого, знать, не надіявсь фіналу.
Трівожне "ах!" почулось з поміж дам.

Забув ся й князь, музикам дать сиґналу
Не зміг ся; клопітно панове в низ
Схиляли очи, боячись скандалу.

Лиш я стояв спокійний. Перун блис
І вдарив, — більш чого менї боять ся?
Безмірний холод мов клїщами стис

У мене серце... Зрадця! Зрадця! Зрадця!
Лунало десь — чи в мнї, чи то в округ?
Уста-ж безстидно почали всьміхать ся.

В тій хвилї князь шепнув одному з слуг,
І сей підбіг до мене й нахилив ся.
"Чи хочуть пан промовить дещо в слух?"

Почувши се, князеви я вклонив ся.
Сей задзвонив. "Пан Мирон промовля."
Всїм важко стало, вид у всїх змінив ся —

І скрізь тиша мертвая залягла.

IX.

І я почав: "Шановний ґенерале,
Позволь, щоб я тобі сказав два слова.
Твоя правиця — хай і так, зелїзна,
Та думка в тебе, вибачай — дубова.

"Нї премії від тебе нї догани
Я не жадав і о твій суд не стою, —
А те, що ти сказав ось тут, се доказ,
Як мало ще знайомий ти зо мною.

"Один мій вчинок своїм ліктем змірив
І мовиш: "Зрадник! Всякий се розчовпа."
От так слїпий в слона обмацав ноги
І мовить: "Слон подібний є до стовпа."

"Та не в докір тобі се я говорю,
Ти висловив лиш те, що дума всякий;
Ти лиш щирійший; те, що всї скривають,
Ти виявив і варт за се подяки.

"Тож не тобі одному — як на теє
Пішло вже, що сказати правду мушу —
А всему сему збору, всему сьвіту
Правдиво я свою відслоню душу."

(При тих словах душная атмосфера
Проя́снилась, розтаяло студене
Пригнобленє, повеселїли лиця,
Цїкаво позвертали ся до мене).

"Я є плєбей, — сказав наш ґенерал, —
Що вів і зрадив хлопськеє повстанє,
І на плєбейських костях допоміг
Здвигнуть арістократів пануванє.

"Чи справдї так? І чим же я плєбей?
Тим, що родивсь у низькій, хлопській хатї?
Немов і князь не міг родить ся там?
Не родять ся плебеї і в палатї?

"Чи є плєбейське що в моїм лицї,
В моїх чутях і помислах і мові?
Нї, з роду я плєбейства ворог, рад
Його знївечить у самій основі.

"Від перших лїт, коли в мнї тямка встала,
З плєбейством я воюю без упину.
І я плєбей ? Нї, я арістократ!
Таким родив ся і таким загину.

"Я з тої раси, що карку не гне,
Глядить житю і смерти в очи сьміло,
Що любить бій, що просто, грімко йде
На визначене їй судьбою дїло.

"Я з тих, що люд ведуть, мов стовп огнистий,
Що вів Жидів з неволї фараона;
З тих, що їм дана власть і цїль висока,—
Житє чи смерть, все є для них корона.

(На лицях моїх слухачів заблисне
Де-де легенький усьміх іронїчний;
Мене мов прутом він по серцї цьвіга,
Та я спокій ще вдержую стоїчний).

"Се правда, я сей хлопський бунт підняв,
Щоб люд сей вирвать з вашої неволі,
Щоб збуркати його з важкого сну,
Зробити паном на свойому полї.

"Я гнав його немов лїнивий скот,
В огонь і в сїчу, в труди й небезпеки,
Щоб знївечить плєбейські всї інстинкти,
Щоб гартувались лицарі-запеки.

"І близька вже була моя побіда,
Та я пізнав, що се побіда мас,
Брутальних сил, плєбейства і нетями,
А так не хтїв я побідити вас.

"О, я пізнав, що так вас побідивши
Своєї місиї я не сповню,
Що ворога я посаджу на тронї,
Під власний дім підкину я вогню.

"Я бачив, як ті лицарі завзяті,
Що йшли в огонь, що бились як орли,
В душі своїй були і темні й підлі,
Такі-ж раби, як уперед були.

"Я бачив, що якоїсь іскри треба,
Щоб душі їх розжеврить, запалить,
Щоб вуголь їх в алмаз перетопив ся, —
З такими-б тілько міг я побідить.

"І я зломав той знаряд непридалий,
Спокусу дешевих побід відверг,
Бо краща від плєбейської побіди
Для них була геройська смерть тепер.

(Всьміхались дами. Де в кого з панів
Явились знуджені, квасниї міни, —
Сказати-б то: "Бреши собі здоров!
Ей, грубшим вас кінцем заїду для відміни!)

"Народню справу мав я погубити,
А вашу власть скріпить від того дня?
Не вже-ж ви так слїпі, що власний розум
Вам не кричить на се: брехня! брехня!

"Чого не мав сей люд для повної побіди ?
Фізичних сил? О ні, він мав їх тьму.
Лиш ідеалу брак, високих змагань, віри,—
І се, панове, се я дав йому.

"Всї ті, що згибли у остатнїй сїчи,
Ну, чим були-б вони в спокійний час?
Раби, воли, що прожили-б весь вік свій
Хиляючись, працюючи на вас.

"Тепер вони погибли як герої
І мученицький приняли вінець.
Їх смерть — житє розбудить у народї.
Се початок борнї, а не кінець.

"Тепер народ в них має жертви взір
І ненастанний до посьвят підпал;
Їх смерть будущі роди перероднть,
Вщепить безсмертну силу — ідеал.

"А ви — ну, що дала вам ся побіда?
Зміцнила вас? О, нї! Зміцнила ваші пута!
Для вас вона сим памятна одним,
Що зрадою і підлістю здобута.

"Для вас вона — пухкий, затрутий хлїб.
Гнилі — ви гнити мете дальш від неї.
Я — вас скріплять ? Я викопав вам гріб,
Бо я — арістократ, а ви — плебеї.

"О так, стискайте зуби й кулаки!
Я гордо се говорю вам, без ляку:
Ненавиджу вас всїх і бриджусь вами,
Ви перфумовані плебеї в фраку!

"Ви паразіти з водянистим мізком,
Ви неробучі, загрібущі руки,
Ви, у котрих з усїх прикмет зьвірячих
Лишились тілько хитрощі гадюки!

Тут гамір, крик скажений заглушив
Мою промову. З місць усї зірвались
І против мене тлум цїлий спішив.

Сї за склянки, ті за шаблї хапались,
Ревли : "Мовчать ! Розсічемо ! Проч з ним!"
Блїдиї дами за мужчин ховались.

Я не дрогнув між натовпом грізним.

X.

В тій хвилї залунало: Бам! Бам! Бам!
Дванацята година! Чи година?
Бам! Бам! Бам! Бам! лунає тут і там.

Здаєть ся, в містї дзвонів половина
Реве. Бам! Бам! Все дужше, все міцнїш!
Немов якась могутня хуртовина

Страшенні тони бють! Немов той спіж
Росте, а з ним росте і тонів сила,
А кождий душу прошиба, мов ніж.

Бам! Бам! Бам! Бам! Мабуть заголосила
Уся земля і з жаху вся тремтить
І вся вона — розритая могила.

А голос все міцнїє, бє блакить...
Нї, се блакить є тим великим дзвоном,
А велитень по ньому бє що мить!...

Бам! Бам! Гримить погрозою, проклоном,
Розпукою. І косу смерть взяла,
Щоб все житє скосить одним розгоном.

І в залї стала враз юрба цїла,
Закаменїла. Почало мінить ся
Яркеє сьвітло. Зразу поплила

Пурпура, мов кровавая криниця;
Вона пожовкла, — в жовтім блиску тім
Вид трупів разом приняли всї лиця.

Ось блиск посинїв, і страшенний грім
Чи з неба? з пекла? все зглушив, основи
Землї затряс, і похитнув ся дім.

А сьвітла блиск зробивсь фіолєтовий,
А там зелений. Всї пани й панї
Були мов тїни, мов екран ґазовий:

Крізь них було все видно на стїнї.
Лиш князь сидїв, цинїчно усьміхав ся,
Очима знак якийсь давав менї.

І тих очей його я так злякав ся,
Що скочив мов опечений. Де я?
Чого я тут? В яку нору запхав ся?

На сьвіт! На сьвіт! Уся душа моя
Кричить: на сьвіт! Хай там землї основи
Валять ся! Хай пекельная змия

Роззявлює пащеку, хай окови
Мене чекають — тілько відси пріч!
З поміж сих трупів, що не ждуть обнови!

І з залї вибіг я у ясну ніч.

XI.

Ясна ніч. Не чути грому. Не здрігаєть ся земля.
Небо чисте, фіолєтом місяць землю осьвітля.
Тихо скрізь, лиш дзвони стогнуть десь далеко, на полях;
Вулиця безлюдна, довга, мов набитий сріблом шлях
Простяглась кудись без краю просто-просто, мов стріла.
Ряд домів високих в тїни, другий ряд — одна, цїла,
Нерозривная фалянґа сотнями скляних вікон
В низ поглипує трівожно: бач, надходить похорон.

З разу військо йде в дві лави, сумно висять хоругви,
Білі мундури кроваві і оружя всї в крови.
Йде музика полковая, труби, сурми блискотять,
Та не чути анї згука, хоч, здаєть ся, грать хотять.
Далї конї ряд за рядом в такт копитами сїчуть,

Та нї ржаня, нї коменди, анї стуку їх не чуть.
Далї котять ся гармати, чорний ще від диму спіж,
Та пливуть так тихо-тихо, тїни не плили-б тихійш.

А за ними знов піхота, знов кіннота наче дим,
Знов музика, ґенерали, офіцири, піп один;
А за ним чотири конї, чорні, темний мов туман,
Тягнуть тихо наче тїни величезний караван.
Він укритий хоругвами, та вінців на нїм нема,
А на верха домовина, таємниця мов нїма.
Величезна, чорна — тілько металеві окутя
Блискотять — остатнї іскри знівеченого житя.

Анї жінка, анї мати, анї дїти, анї рід
Не ступа за караваном, не рида мерцеви в слїд,
Але йде юрба велика, що й кінця їй не видать:
Ті волосє рвуть собі, сї мабуть хотять ридать,
Руки ломлять, бють ся в груди, виски пястями товчуть;
Але тихо! Нї риданя, анї шелесту не чуть.
Наче мла пливе лугами, мов ріка з глибоких плес;
Тілько дзвони все голосять, зорі глипають з небес.

І почув я жаль великий за мерцем таємним тим,
Що така народу сила тихо так іде за ним.
І почув я, що чимсь близький він менї, що к тим юрбам,
К похоронному походу прилучить ся мушу й сам.
І почув я, що на серцї менї важко, тисне грудь,
Наче в сьому похоронї винуватий я чим будь.
"Хтож сей мрець?" — хтїв я спитати, та бояв ся, що згрішу,
Що сповню великий злочин, перервавши сю тишу.

Але в серцї те питанє все клубило ся, мов гадь:
"Хто-ж сей мрець, кого такії маси вийшли провожать?
Хто ті люде, що, здаєть ся, сотнї тисяч їх ідуть,
А нї гомону, нї стуку, анї шелесту не чуть?"

Дармо зиркаю в їх лиця: щось знайоме є у всїх,
Та якийсь серпанок білий заслоняє риси їх.
Де в кого отверті очи, та без блиску, мов скляні;
Та затулені у иньших, мов ідуть в глубокім снї.

Величезний хід той суне, суне тихо, наче мла;
Вулиця глуха, безлюдна, проста-проста, мов стріла.
Два ряди домів без прорви, наче ґвардия нїма,
І здаєть ся, анї краю, нї кінця їм десь нема.
"Хто сей мрець ?" клубить ся в серцї те питанє, наче гадь.
"Хто сей мрець?" — свогó сусїди врештї зважившсь я спитать.
Не підводячи обличя, не розплющивши очей
Відповів сусїд мій глухо : "Мирон, Мирон мрець отсей."

"Мирон! Мирон!" Що за Мирон ? Все сказати би волїв !
Але чом же серце в мене похололо від тих слів ?
Чом уста мої поблїдли і трясуть ся і мовчать,
Мов отсе на них прибито вже смертельную печать?
Я підводжу очи в гору: ось вже й вулицї кінець:
Величезна чорна брама, а на нїй з огнїв вінець;
Під вінцем огнистий напис блимає, немов ільща:
"Хто сюди вийде, надїю най на віки попроща."

XII.

Хрести, хрести, хрести в вінках тернових,
Без написів, лиш огник, що горить
На кождім гробі — знак, що там, в дубових

Дошках, чиєсь горяче серце спить.
Хрести й огнї довжезними рядами...
Аж на кінцї, де на цїлець ступить,

Зіють челюсти нової ями.
Тут зупинив ся караван. Весь люд
Розставив ся при гробі тім кругами.

І не було жалібних сьпівів тут.
Зняли із каравана домовину
І вже край гробу на землї кладуть.

Один із війська виступив на глину,
На горб, щоб добре всїм його видать,
І рік, схиливши голову в долину:

"Позволите, панове, річ держать?"
Немов від вітру колоски на полю,
Схилились чола. Він почав казать:

"Товариша у боротьбі за волю,
Войовник, що був проводир нам,
І сївача, що сїяв кращу долю,

"Будівника, що клав величнїй храм
Будущини, ось тут ховаєм нині.
Як жив, що вдїяв — відомо всїм вам.

"Вмер нагло днесь о північній годинї."
А в тім з низу озвав ся різко піп :
"Вмер нагло, кажеш? По якій причинї?

"Я самовбійцї не покроплю гріб."
"Не самовбійця — мовив речник стиха. —
Він впав, як зжатий острим серпом сніп

"З рук зрадника, що й нам накоїв лиха.
І не кінжалом вбитий, не мечем,
А словом, що пихою злою диха."

Тут голосним всї вибухли плачем,
А речник з горба так сказав по хвили:
"Прощай нам, брате! Ти своїм плечем

"Нас захищав, коли злі бурі били,
Твій ум показував нам шлях у тьмї,
Твій приклад в працї додавав нам сили.

"Та поки лишимось отут самі,
Прийми від нас остатне цїлуванє,
Остатнїй цьвіт в розста́ваня зимі."

Знов розляглось великеє риданє.
В трунї відбили віко гробарі
І почалось остатнєє прощанє.

До трупа тисли ся малі й старі,
Устами уст мерцевих доторкались
І кланялись потім землї сирій.

"Чи всї вже з братом нашим попрощались?"
Знов мовив речник. "Всї вже!" загуло.
"Не всї ще!" иньші голоси озвались.

"Одного при трунї ще не було!
Онтам стоїть він за хрестом укритий.
В очах його блищить ще земне зло."

А я тремтїв, немов несамовитий
При самій думці — цілувать мерця,
Хоч я не знав ще, хто се й ким убитий.

Та ось юрба менї гукнула вся:
"Виходь ! Виходь! Зближись до домовини!
І доводи прощанє до кінця!"

На крик той я з переляком дитини,
Без сили й волї власної, ледви
Ступаючи, війшов до середини.

В труну зирнув — і стяв ся лїд в крови,
Трівога очи виперла із лоба,
Волосє дубом встало з голови.

В трунї був я! Так, я, моя подоба,
Моє лице, мій вираз, все, зовсїм...
І скаменїла вся моя утроба.

"Цїлуй! Цїлуй !" — реве народ мов грім.
Та я і кроку вже не міг зробити
І на колїна впав при гробі тім.

"Цїлуй! Цїлуй!" — реве народ сердитий.
"Піднять його! До трупа підвести!"
І коло трупа впав я мов убитий.

"Цїлуй! Цїлуй!" Не встиг я донести
Поблідлих уст до трупа, аж у нього
З очей і уст пустилась кров плисти.

"Убійця!" крикнув піп край боку мого.
"Убійця!" крикнув той, що річ держав.
"Убійця!" люд увесь ревнув до того.

"З ним суд у нас короткий, — проказав
Помалу речник, — з трупом враз в могилу,
Та так: на вбійці вбитий щоб лежав."

"В могилу з ним! Беріть його на силу! —
Реве народ, — валіть його, кладіть
Труну на него! Сипте глини, илу!"

Я був живий. Ще темний небозвід
До мене моргав зорями-очима,
Земля ще пахла й яблоневий цьвіт.

Та я був труп. Надія вже не блима
В душі, завмерла воля до житя...
Конець іде, нїщо його не стрима!

Простір і час і всякі почутя
Загасли. Темне щось лягло на мене...
Гуркоче глина... стихло... небутя

Мене пожерло озеро студене.

ЕПІЛЬОҐ.

Другого дня знайшли мене на гробі
Приятелї. Я сильно простудивсь,
Бо лиш нічну сорочку мав на собі.

Пройшло три тижні, поки пробудивсь
З горячки й цїлковитої нетями,
І ледво що від смерти відходивсь.

"Якими ти блукаєш манівцями?
Чого на кладовище ти заліз?
І хто в сорочці ходить вулицями?"

Приятелї питали. Що за біс?
Я з початку не тямив нї крихітки,
Хто, як, чого мене туди занїс ?

Аж як одужав я, вернули сьвідки
Тієї ночи — спомини ясні,
Пізнав я, як прийшов той страх і звідки.

В ту ніч в важкій задумі при вікнї
Сидїв я, серце мучила трівога,
Важкі питаня сунулись менї:

"Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи мов калїка та безнога

"Він в тім калїцтві жити-ме й усхне?
І чом відступників у нас так много ?
І чом для них відступство не страшне?

"Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працювать на власній ниві — стид,
Але не стид у наймах у чужого?

"І чом один на рідній ниві вид:
Безладє, зависть і пиха пустая
І служба ворогу, що з нас же й кпить?"

І рій тих дум, неначе мла густая
Наляг на душу і розради ждав,
Та не являлась розрада тая.

А з неба повний місяць заглядав
На мене й усьміхав ся білолиций,
Мене блискучим чаром обкидав.

"Ходи за мною, може в снів скарбници
Знайдеш для себе дещо, синку мій!
Ходи, скупай ся в забутя криниці!

"І не дивуйсь, коли знайдеш у нїй
Страхітя деякі та дивогляди, —
Моя є форма, зміст усе є твій."

Хтїв чи не хтїв, я мусїв сеї ради
Послухать — сильний був старого чар,—
І в сонне царство вплив я на огляди.

Що бачив там, се вам приношу в дар.
Не лайте, що не зміг ся на щось краще!
Щож діять! Всї ми ще в тім царстві мар,

Усї ми племя сонне і боляще
І маловірне, і покус таких
До нас підходять тисячі що дня ще.

Прийміть сей дар! Крім дум моїх важких,
Крім болю серця й сумніву й розпуки,
Усе в нім байка, рої мрій палких.

Ті битви і побіди й люті муки
І кров і блиск, що тьмив у мене очи,
І речі ті і духи ті і дуки —

Усе те — чари місячної ночи.